

Educational Sphere of Contemporary Ukraine: Implementation of European Values¹

UDC 37.014

DOI: <https://doi.org/10.15421/1726135>**Kliuchnyk Ruslan**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6787-275X>, nobelpolis@duan.edu.ua*Alfred Nobel University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract.

Relevance. For millennia, education has been and remains one of the key spheres of human activity. The transmission of knowledge from one generation to another is a condition for the development of society and civilizational progress. It is evident that education cannot be reduced solely to the exchange of information; rather, one of the tasks of educators is to shape the moral, ethical, and civic orientations of students. Ukraine's European integration presupposes transformations in the education system, and the value-based component is an important element of this process. The purpose of the article is to study certain aspects of the implementation of European values in the educational sphere of contemporary Ukraine.

Results. In the course of the study, attention was paid to the problems that the domestic education system encounters in the process of implementing European values. We provided an analysis of the problems of bullying and hate speech, which are observed both in society as a whole and in the educational sphere in particular. It is emphasized that a comprehensive approach to combating these phenomena should include both clear managerial actions and systematic educational activity. The necessity of ensuring the principle of equality in the educational process is substantiated. A certain skepticism is expressed regarding the division of educational institutions according to an elitist principle, since such a division violates the educational rights of students. Attention was paid to the problem of ageism in education, since the aging of society is characteristic of European countries. Based on the results of research by German scholars, it is demonstrated that ageism is a notable problem in education. The need to eradicate all forms of discrimination in the educational environment is emphasized. The necessity of democratizing the educational process and forming an atmosphere of partnership is stressed. In our opinion, it is advisable to expand the intercultural component of education, which may include the study of the cultural diversity of European countries. The importance of applying interactive approaches, including business games, in the educational process is also emphasized.

Conclusions. The author emphasizes that in the process of implementing European values, the role of every participant in the educational process is important. In addition, the necessity of expanding the intercultural component of education is noted.

Keywords: education, values, European values, discrimination, ageism, human rights, democratization

Освітня сфера сучасної України: імплементація європейських цінностей

Ключник Руслан
Університет імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)

Анотація.

Актуальність. Протягом тисячоліть освіта була і залишається однією з ключових сфер людської діяльності. Передача знань від одного покоління до іншого є умовою розвитку суспільства та цивілізаційного прогресу. Очевидно, що освіта не зводиться суто до інформаційного обміну, натомість однією із задач освітан є формування моральних, етичних та громадянських орієнтирів учнів та студентів. Європейська інтеграція України передбачає трансформації у системі освіти, причому ціннісний компонент є далеко не останнім у цьому процесі.

Метою статті є дослідження окремих аспектів імплементації європейських цінностей в освітню сферу сучасної України. **Результати.** У процесі дослідження ми звернули увагу на те, з якими проблемами зіштовхується вітчизняна система освіти у процесі втілення європейських цінностей. Зокрема, було здійснено аналіз проблем булінгу та мови ненависті, які спостерігаються як у суспільстві в цілому, так і в освітній сфері зокрема. Підкреслено, що комплексний підхід до боротьби з цими явищами має включати як чіткі управлінські дії, так і системну просвітницьку діяльність. Доведено необхідність забезпечення принципу рівності в освітньому процесі. Висловлюється певний скепсис щодо поділу закладів освіти за «елітарним» принципом, оскільки такий поділ порушує освітні права здобувачів.

Було приділено увагу проблемі ейджизму в освіті, оскільки старіння суспільства є характерним для європейських країн. На підставі результатів досліджень німецьких учених доведено, що ейджизм є помітною проблемою в освіті. Підкреслено необхідність викорінення усіх форм дискримінації в освітньому середовищі. Наголошено на необхідності демократизації освітнього процесу та формуванні атмосфери партнерства. На нашу думку, доцільним є розширення міжкультурного компонента освіти, який може включати вивчення культурного різноманіття країн Європи. Також підкреслена важливість застосування інтерактивних підходів, у тому числі ділових ігор, в освітньому процесі.

Ключові слова: освіта, цінності, європейські цінності, дискримінація, ейджизм, права людини, демократизація

Co-funded by
the European Union

¹Стаття підготовлена у рамках реалізації міжнародного проекту «Соціальні та психологічні аспекти європейських цінностей у контексті воєнного стану в Україні» № 101238707 – SPEV – ERASMUS-JMO-2025-HEI-TCH-RSCH

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність

Стаття надійшла / Article arrived: 03.07.2026 // Схвалено до друку / Accepted: 10.08.2026 // Підписано до друку / Approved for printing: 12.08.2026

Вступ.

Актуальність. Важливість освіти як соціального інституту не піддається сумнівам практично в усьому світі. В умовах науково-технічного прогресу конкурентоздатним буде те суспільство, в якому освіті приділяється першочергова увага. Втім, загальновідомим є те, що освіта виконує функції не тільки підготовки кадрів, але й соціалізації особистості.

Як відомо, соціалізація триває все життя, починаючи від народження. Люди засвоюють базові правила поведінки в сім'ї, у колі родичів, вихователів, друзів, сусідів тощо. Але одним із найважливіших інститутів, які забезпечують соціалізацію, є система освіти. Саме в процесі здобуття середньої та вищої освіти індивід стає особистістю, громадянином, членом суспільства. Відтак, саме імплементація європейських цінностей в освітньому процесі є передумовою успішного процесу європейської інтеграції України.

Метою статті є дослідження окремих аспектів імплементації європейських цінностей в освітню сферу сучасної України.

Виходячи з мети, ми використали методологію, яка врахувала особливості теми та ступінь наукової розробленості проблеми. Було використано аналіз документальних джерел (Договору про ЄС), аналіз та інтерпретацію наукових джерел, компаративний підхід (зіставлення результатів досліджень німецьких учених та українських реалій). Системний підхід проявляється в тому, що освіта розглядається у зв'язку із суспільством у цілому: не як ізольована сфера, а як канал соціалізації, пов'язаний із родиною, колом друзів, державною політикою, зовнішньополітичним курсом (євроінтеграцією).

Аналіз попередніх публікацій. Ціннісні аспекти розвитку освіти досліджуються українськими та закордонними дослідниками. О. Є. Проць та Р. В. Романків (2020), а також Ю. В. Градова (2021) розглядають проблеми булінгу в освітньому середовищі. Н.Л. Іванишин (2020) приділяє увагу дослідженню проблематики hate speech, що також є актуальним для сучасної освіти. К. Джонсон (2025) досліджує проблему забезпечення прав людини в контексті отримання освіти. Демократичні цінності як основу розвитку сучасної освіти в Україні розглядають О. М. Гомонюк та М. І. Левко (2025). Ми спробуємо, користуючись результатами досліджень учених, продемонструвати можливості імплементації європейських цінностей в освітній процес.

Результати дослідження.

Ми виходимо з того, що європейська інтеграція є невід'ємною складовою зовнішньої політики України на сучасному етапі. Відповідно, засвоєння європейських цінностей є важливою передумовою розвитку українського суспільства. Відповідно до статті 2 Договору про Європейський Союз, такими

цінностями є повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини, включаючи права людей, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для країн-членів у суспільстві, в якому панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між чоловіками та жінками (EUR-Lex, 2012).

Говорячи про людську гідність, слід зазначити, що повага до неї, хоча й постулювалася численними мислителями, на жаль, не реалізувалася повністю навіть у сучасному світі. Враховуючи ситуацію в Україні, дослідники наголошують на проблемах дотримання принципів гідної взаємодії законодавчої і виконавчої влади з громадянським суспільством у надзвичайно чутливих питаннях національної єдності і політичної згуртованості для перемоги над агресором. Адже ліберальні цінності і під час війни означають не ігнорування різних, навіть протилежних життєвих світів, а заохочення і мотивацію суб'єктів суспільних практик до взаємодії з максимально толерантним ставленням до відмінностей в поглядах і концепціях (Вишневський, 2024, с. 31). У суспільно-політичних відносинах повага до гідності людини часто ігнорується, прикладом чого є використання hate speech (мови ворожнечі) у публічному дискурсі. У наші дні проявами вищевказаного є расизм, антисемітизм (у тому числі заперечення Голокосту), невизнання прав ЛГБТ-спільноти, ісламофобія, мізогінія, ейджизм, ейблізм тощо. В українській мові міцно закріпилося поняття «хейтер», що означає людину, яка висловлюється вороже стосовно певних тверджень чи осіб (Іванишин, 2020, с. 31).

Сучасна Україна неминуче зіштовхується з проблемою забезпечення поваги до людської гідності. Не останню роль у цьому відіграє освіта: школа, коледж, університет тощо – це заклади, в яких за визначенням навчаються та викладають різні люди зі своїми поглядами, характером, бекграундом тощо. Відповідно, заклад освіти є або повинен бути місцем взаємодії індивідів на основі взаємної поваги. Втім, на жаль, в Україні мають місце численні порушення тих принципів, на яких має ґрунтуватися сучасна освіта. Одне з таких порушень – булінг (цькування) учасників освітнього процесу. За результатами дослідження, проведеного українською юристкою Ю.В. Градовою, серед способів здійснення булінгу «лідують» образи і глузування (33%), далі йде використання прізвиськ (19%), побиття, ляпаси, штовхання (17%), кібербулінг (13%), ігнорування, бойкотування (9%), приховування або знищення майна (8%). Тобто психологічна форма булінгу є найпопулярнішою, до неї вдаються неповнолітні обох статей і навіть учителі (Градова, 2021, с. 43).

Українська система освіти намагається дати відповідь на ці виклики. З 2018 р. ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН

(ЮНІСЕФ) та у співпраці з Міністерством освіти і науки України впроваджує системну діяльність, спрямовану на запобігання та протидію насильству в закладах освіти (Запобігання та протидія проявам насильства, 2020, с. 6). О.Є. Проць та Р.В. Романків наголошують на необхідності формування позитивної культури учасників освітнього процесу, яка ґрунтується на повазі та толерантності, чіткому дотриманні ними правил поведінки в закладах освіти. Загалом запобігання та протидія проявам булінгу (цькування) в рамках системи освіти потребує комплексного підходу, який включає як чіткі управлінські дії, так і системну просвітницьку діяльність (Проць, Романків, 2020, с. 129). Вітчизняні вчені, які і посадові особи, здебільшого фокусують увагу на проблемах такого роду в рамках середньої освіти, але не слід забувати про прояви булінгу і в закладах вищої освіти, адже вік учасників деструктивних дій може бути різним (як і рівень їхньої освіченості, соціальний статус тощо). Також варто наголосити на необхідності дотримання загальнолюдських норм моралі, адже це є цілком реалістичною задачею для кожного члена суспільства.

Не останнє місце серед європейських цінностей посідають свобода та демократія. Демократичні цінності формують світоглядну основу особистості, сприяють її соціалізації, визначають партнерський характер взаємодії між учасниками освітнього процесу (Гомонюк, Левко, 2025, с. 7). На жаль, в Україні залишаються прояви авторитарної педагогіки, яка залишилася у спадок від радянської системи (хоча, слід зазначити, авторитаризм у системі освіти не зводиться лише до подібних тенденцій у політиці і може бути присутнім навіть у країнах з давніми демократичними традиціями). Авторитарні методи у системі освіти можуть забезпечити опанування певного фактичного матеріалу, але є підстави вважати, що вони не можуть надати можливості для повноцінного розвитку гармонійної особистості. Натомість демократизація освітнього процесу сприяє формуванню атмосфери партнерства і доброзичливості, в якій найкраще розкривається потенціал кожного здобувача. Партнерство задовольняє потребу в значимості та зменшує рівень стресу, що допомагає інтелекту працювати ефективніше; партнерство найкраще готує молодь до професійної діяльності та ролі активного громадянина у відкритому світі (Мартіна, Третяк, Гордійчук, 2023, с. 92). Ми вважаємо, що конкретними проявами демократизації освітнього процесу є можливість вибору частини дисциплін у закладах освіти, зворотній зв'язок (зокрема, оцінювання якості освітнього процесу здобувачами), толерантність адміністрації до здобувачів, які поєднують роботу з навчанням тощо. Одним із наочних свідчень запровадження європейських практик в освітній процес є поширення інтерв'ї, яка створює унікальний простір, в якому здійснюється ефективний обмін професійним досвідом між колегами (студентами),

а також креативний пошук, що забезпечує творчий розвиток спеціаліста (Мога, 2025, с. 96).

Важливим для імплементації є принцип рівності в освітньому процесі. Незалежно від наших світоглядних уподобань та політичних поглядів, слід визнати, що суспільству апіорі притаманна нерівність. Люди народжуються в різних регіонах, родинах, мають різне коло спілкування в перші роки життя. Але одним із найдраматичніших проявів нерівності є неоднаковий доступ до освіти, що спостерігається у багатьох країнах. В Україні поширена диференціація шкіл на звичайні, які становлять переважну більшість, та «елітарні» ліцеї, гімназії та спеціалізовані школи. Хоча середня освіта в Україні офіційно вважається не стратифікованою за ознакою наявності раннього відбору дітей і їхньої диференціації між різними навчальними закладами (так званий трекінг), вона такою є фактично (Мулявка & Оксамитна, 2015, с. 10). Слід також додати, що часто рішення про навчання дітей у тому чи іншому закладі освіти приймають батьки дитини без урахування її бажання. Часто в «елітарних» закладах програма навчання фактично змінюється за рішенням адміністрації, внаслідок чого учні, наприклад, вивчають поглиблено історію або іноземну мову і в досить «урізаному» вигляді – природничі науки. Як наслідок, абітурієнти часто не володіють необхідними для складання ЗНО / НМТ знаннями, через що змушені або звертатися до приватних викладачів (репетиторів), або відмовлятися від ідеї вступу на конкретну спеціальність. Необхідно впроваджувати інтерактивні та партисипативні підходи, у тому числі ділові ігри, лекції-обговорення, мініпроекти тощо. Ці методи сприяють розвитку критичного мислення та активного навчання, даючи учням та студентам змогу взаємодіяти з навчальним матеріалом різними способами (Johnsson, 2025).

Повага до прав людини, зокрема, до права на освіту, є також необхідною для імплементації в українському суспільстві. Ми виходимо з того, що воно досить швидко старіє, зростає частка людей похилого віку, зменшується відсоток дітей та молоді. Відповідно, в нових реаліях люди старших вікових категорій будуть все більше залучатися до освітнього процесу, у тому числі в ролі здобувачів освіти. Слід зазначити, що ейджизм у цілому, на жаль, властивий багатьом суспільствам. Дослідження дискримінації за віком у німецьких університетах виявили, що студенти віком 30 років і старше частіше відчувають дискримінацію. Наприклад, якщо серед студентів, молодших за 30 років, 15,5% зіштовхувалися зі знецінюванням своїх досягнень, то в категорії 30+ таких було 19,8%. Ексклюзію (виключення) та неповагу відчували 7,8% молодших студентів та 14,9% старших (Gerdes, Naegele, Ordemann & Hess, 2025). З одного боку, це свідчить про те, що проблема ейджизму в сучасних розвинених країнах все ще присутня. З іншого

боку, не можемо не відзначити високий рівень толерантності німецького суспільства: переважна більшість студентів, незалежно від віку, взагалі не зіштовхувалася з такого роду проблемами. Проблема ейджизму є актуальною й для України: у вітчизняних дослідженнях справедливо підкреслюється небезпека джейнізму як упередженого скептично-знецінювального ставлення частини студентів до викладачів поважного віку, а також едалтизму як зверхнього, надмірно критичного ставлення старших викладачів до студентів та молодших від себе колег (Карпенко, 2023, с. 80). Щоправда, існують й інші види дискримінації, у тому числі сексизм, ейблізм тощо, і вони також мають бути подолані.

Освіта є надзвичайно важливою інституцією, яка здатна поширювати європейські цінності в усьому суспільстві, але для цього необхідне виконання певних умов. По-перше, саме освітнє середовище повинно бути взірцем для наслідування: рівним, вільним, недискримінаційним, демократичним, про що йшлося вище. По-друге, зміст навчальних дисциплін має включати, серед іншого, окремі аспекти, пов'язані з європейськими та загальнолюдськими цінностями. Наприклад, в рамках курсу історії, можливо, слід приділяти більшу увагу історії розвитку ідей прав людини, зокрема, поглядам Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джефферсона та інших мислителів. Крім того, доцільним є розширення міжкультурного компонента освіти, який може включати вивчення культурного різноманіття країн Європи. Вище нами було підкреслено необхідність уникати мови ненависті; на нашу думку, окремі аспекти коректності й толерантності повинні міститися в програмах дисциплін (при цьому не слід перетворювати навчальний процес на суцільні політичні чи ідеологічні дебати). По-третє, освітня політика має перебувати у центрі уваги органів державної влади та місцевого самоврядування. Особливу роль у її формуванні та реалізації відіграє Міністерство освіти і науки України, а також органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, які забезпечують функціонування і розвиток закладів загальної середньої освіти. Від діяльності цих та інших інститутів багато в чому залежить імплементація європейських цінностей в українському суспільстві.

Висновки.

Європейська інтеграція України охоплює не лише політичну та економічну сфери життя суспільства. Значну роль відіграє також освітня сфера, яка стосується практично кожного індивіда на значних проміжках життя. Ми виходимо з виняткової ролі освіти як механізму соціалізації особистості та формування її світогляду, в тому числі політичного. Відповідно, поширення серед здобувачів освіти європейських цінностей є імперативом, який забезпечує формування громадянського суспільства європейського типу.

Ми проаналізували деякі аспекти імплементації європейських цінностей в сучасній системі освіти. До таких цінностей належать: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини, включаючи права людей, які належать до меншин. Продемонстровано, що сучасна Україна неминуче зіштовхується з труднощами на шляху імплементації цих цінностей. Так, у закладах освіти спостерігаються булінг, мова ненависті, брак толерантності та інші проблеми. Авторитарна модель відносин викладача (вчителя) та студента (учня) також є важливим фактором, що гальмує навчальний процес. Протидія цим явищам потребує комплексного підходу, зокрема, формування сучасної освітньої культури.

Проблеми, пов'язані з поширенням європейських цінностей в українській освіті, витікають із самого характеру масової освіти, де зустрічаються індивіди з різними поглядами та бекграундом. Ми виходимо з того, що в освіті слід дотримуватися не тільки норм законодавства, а й загальнолюдських норм моралі. Повага до іншої людини, її світогляду, життєвого досвіду має стати невід'ємною нормою поведінки.

Базуючися на публікаціях, які розглядають окремі явища (булінг, ейджизм, дискримінацію, мову ворожнечі) ізольовано, ми спробували об'єднати їх у єдину рамку через призму статті 2 Договору про ЄС, тобто висвітлити ці проблеми як прояви порушення одного й того самого переліку цінностей. Крім того, ми спробували адаптувати наявні в педагогічній науці дослідження булінгу в школі до вивчення цієї проблеми стосовно вищої освіти. Нами також було продемонстровано проблему нерівності доступу до освіти. Формальна наявність права на освіту в українських реаліях не завжди означає його повну реалізацію через вплив економічних та територіальних чинників. Фактичне створення мережі «елітарних» навчальних закладів закріплює нерівність освітніх можливостей здобувачів.

Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при розробці окремих заходів у рамках освітньої політики, а розробниками навчальних програм – при розширенні міжкультурного та ціннісного компонентів навчальних дисциплін. Усім стейкхолдерам стаття може стати в нагоді при пошуку варіантів протидії булінгу та дискримінації за віком.

Отже, сучасній системі освіти необхідний комплексний підхід до імплементації європейських цінностей, який включає, зокрема, розширення міжкультурного компонента освіти. Незважаючи на те, що значну увагу імплементації європейських цінностей в освіті має приділяти політичний істеблшмент, важливою є роль кожного учасника освітнього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вишневецький, О. (2024). Ціннісно-сміслові аспекти концепту «гідність» у сучасному соціально-гуманітарному дискурсі. *Українознавчий альманах*, 34, 27–33. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.34.3>
- Гомонюк, О. М., & Левко, М. І. (2025). Демократичні цінності як основа розвитку сучасної освіти в Україні. *Академічні візії*, 47. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19708045>
- Градова, Ю. В. (2021). Булінг в Україні: проблема очима дитини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 63, 41–45. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.7>
- Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти (2020). Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О..
- Іванишин, Н. Л. (2020). Концепт hate speech у медіа-дискурсі. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*, 7, 30–34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.5>
- Карпенко, З. С. (2023). Феномен академічного ейджизму у соціальній перцепції суб'єктів освіти. *Габітус*, 51, 77–81. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.12>
- Мартіна, О. В., Третяк, Н. В., & Гордійчук, М. С. (2023). Чинники формування партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах нової української школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 34(1-2023), 85–97. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-34-85-97>
- Мога, М. (2025). Супервізія та інтервізія як сучасні форми удосконалення навчального процесу в гуманітарних закладах вищої освіти України. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 28 (4), 93–99. <https://doi.org/10.15421/172589>
- Мулявка, В. Д., & Оксамитна, С. М. (2015). Освітня нерівність за місцем проживання та типом освітнього закладу. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 174, С. 9–19.
- Проць, О. Є., & Романків, Р. В. (2020). Протидія булінгу: правові аспекти захисту дітей від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 60, 127–130. <https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.27>
- Consolidated version of the Treaty on European Union (2012). *EUR-Lex*. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng
- Gerdes, F., Naegele, L., Ordemann, J., & Hess, M. (2025). Ageism in German universities: Challenges faced by older students. *Educational Gerontology*, 51, 1353–1360. <https://doi.org/10.1080/03601277.2025.2522392>
- Johnsson, C. (2025). Transformative university human rights education. *Human Rights Education Review*, 8, 55–67. <https://doi.org/10.1080/25355406.2025.2452124>

REFERENCES

- Consolidated version of the Treaty on European Union (2012). *EUR-Lex*. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng
- Gerdes, F., Naegele, L., Ordemann, J., & Hess, M. (2025). Ageism in German universities: Challenges faced by older students. *Educational Gerontology*. Vol. 51. P. 1353–1360. <https://doi.org/10.1080/03601277.2025.2522392>
- Homoniuk, O. M., & Levko, M. I. (2025). Demokratychni tsinnosti yak osnova rozvytku suchasnoi osvity v Ukraini (Democratic Values as the Foundation for the Development of Modern Education in Ukraine). *Akademichni vizii*, 47. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19708045>
- Hradova, Yu.V. (2021). Bulinh v Ukraini: problema ochyma dytyny (Bullying in Ukraine: a problem through the child's eyes). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo"*, 63, 41–45. [10.24144/2307-3322.2021.63.7](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.7)
- Ivanyshyn, N.L. (2020). Kontsept hate speech u media-dyskursi (Hate speech concept in media discourse). *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiedialnosti "Lvivskiy filolohichnyi chasopys"*, 7. 30–34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.5>
- Johnsson, C. (2025). Transformative university human rights education. *Human Rights Education Review*, 8, 55–67. <https://doi.org/10.1080/25355406.2025.2452124>
- Karpenko, Z. S. (2023). Fenomen akademichnoho eidzhyzmu u sotsialnii pertseptsii subiektiv osvity (The phenomenon of academic ageism in the social perception of education subjects). *Habitus*, 51, 77–81. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.12>
- Martina, O.V., Tretiak, N.V., & Hordiichuk, M.S. (2023). Chynnyky formuvannia partnerskoi vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh novoi ukrainskoi shkoly (Factors for the formation of partnership interaction between the participants of the educational process in the conditions of the new Ukrainian school). *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 34 (1-2023), 85–97. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-34-85-97>
- Moga, M. (2025). Supervision and Intervision as Modern Forms of Improving the Educational Process in Humanitarian Higher Education Institutions of Ukraine. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 28(4), 93–99. <https://doi.org/10.15421/172589>
- Muliavka, V.D., & Oksamytna, S. M. (2015). Osvitnia nerivnist za mistsem prozhyvannia ta typom osvitnoho zakladu (Educational inequality according to residence and type of educational institution). *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiolohichni nauky*, 174, 9–19.
- Prots, O. Ie., & Romankiv, R. V. (2020). Protydiia bulinhu: pravovi aspekty zakhystu ditei vid nasylstva (Counteraction to bullying: legal aspects of protection of children from violence). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo"*, 60, 127–130. <https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.27>
- Vyshnevskiy, O. (2024). Tsinnisno-smyslovi aspekty kontseptu "hidnist" u suchasnomu sotsialno-humanitarnomu dyskursi (Value-meaning aspects of the concept "dignity" in modern social and humanitarian discourse). *Ukrainoznavchyi almanakh*, 34, 27–33. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.34.3>
- Zapobihannia ta protydiia proiavam nasylstva: diialnist zakladiv osvity (2020). Navchalno-metodychnyi posibnyk (Prevention and counteraction of violence: activities of educational institutions. Teaching and methodological manual) / Andriecienkova, V.L., Baidyk, V.V., Voitsiakh, T.V., Kalashnyk, O.A. et al. (2020). Kyiv: FOP Nichoha S.O.